

Politički život u gradu Osijeku od 1848. do 1906.

Pelin, Sven

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:165754>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Povijesti i Filozofije

Sven Pelin

Politički život u gradu Osijeku od 1848. do 1906.

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Sveučilišni preddiplomski dvopredmetni studij Povijesti i Filozofije

Sven Pelin

Politički život u gradu Osijeku od 1848. do 1906.

Završni rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena
povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 29.8.2023.

SVEN PELIN, 0122236989

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Slobodni kraljevski grad Osijek imao je važnu ulogu u političkim zbivanjima u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1906. godine. Kao političko, gospodarsko i kulturno središte Slavonije poprište je mnogih sukoba između narodnjaka i mađarona u prvom dijelu druge polovice 19. st., da bi krajem 19. i početkom 20. st. bio zahvaćen borbom između hrvatske opozicije i režimske Narodne stranke. Otežano djelovanje osječkih oporbenih političara uzrokovano je etničkom i vjerskom heterogenom strukturom grada. Njemačko, mađarsko i židovsko stanovništvo u većini se vezalo za ugarske gospodarske interese pa je i političku podršku pružalo režimskoj Narodnoj stranci. Hrvatski nacionalni duh, gotovo cijelu drugu polovicu 19. st., nije široko raširen u gradu jer su strani elementi, prvenstveno njemački, određivali društveni, kulturni, gospodarski i politički život. Jezik kojim se komuniciralo bio je njemački, kao i novine koje su pretežito izlazile na njemačkom i bile organi unionističke politike. Zbog takvog stanja u gradu, dugo se čekalo na oporbenu jezgru oko koje će se hrvatsko stanovništvo moći okupiti. Iako kasneći u mnogome za Zagrebom, Osijek je 1890-ih postao grad s izrazito jakom hrvatskom opozicijom koja je radila na buđenju hrvatske nacionalne svijesti pozivajući ljude na borbu za hrvatsku političku, gospodarsku i financijsku autonomiju naspram Ugarske. Premda je Osijek sa Slavonijom bio gospodarski i prometno izoliran od hrvatskog političkog centra u Zagrebu, mnoga su politička zbivanja u glavnom gradu imala odjeka i u Osijeku. Nakon neo-apsolutističkog režima 1850-ih godina i banovanja Ivana Mažuranića 1870-ih, narodni pokreti 1883. i 1903. g. predstavljali su okidače buđenja hrvatske svijesti u gradu Osijeku i početka okupljanja osječke opozicije, među kojom čelno mjesto zauzima dr. Dragutin Neumann. Vođeni težnjom za smanjivanjem stranog utjecaja u gradu Osijeku te okupljeni oko redakcije oporbenog osječkog lista *Narodna obrana*, opozicijski će političari u Osijeku dati svojeg obola u formiranju politike „novog kursa“ i u potpunosti kontrolirati političko stanje u Osijeku od 1906. godine.

Ključne riječi: narodnjaci, mađaroni, osječka opozicija, narodni pokret, hrvatska autonomija, politika „novog kursa“

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Osijek u vrijeme revolucionarnih godina 1848. i 1849.	7
3. Neoapsolutistički režim od 1851. do 1859. godine.....	9
4. Od uzleta moći Narodne stranke do pojave prvih opozicijskih težnji u gradu Osijeku.....	11
4. 1. Djelovanje bana Josipa Šokčevića	11
4. 2. Nagodbeno vrijeme i post-nagodbena Mažuranićeva era	13
5. Opozicijska borba u Osijeku od 1880. do 1903. godine	17
5.1. Narodni pokret 1883. g.	17
5.2. Dragutin Khuen-Héderváry	20
5. 3. Narodni pokret 1903. g.	24
6. Pobjeda politike „novog kursa“ u Osijeku ,	26
7. Zaključak	28
8. Popis korištene literature	29

1. Uvod

Cilj ovog rada je prikazati tijek političkih tendencija u Osijeku u drugoj polovici 19. st. s obzirom na događaje u ostatku Hrvatske i Slavonije. Osijek kao važno političko, gospodarsko i kulturno središte Slavonije imao je veliku ulogu u formiranju političke misli što veće autonomije banske Hrvatske u odnosu na Ugarsku.

Struktura poglavlja ovog rada posložena je tako da prati tijek političkih zbivanja u Hrvatskoj od 1848. do 1906. g., od kojih mnoga svoje izvorište imaju u Zagrebu kao glavnom gradu banske Hrvatske. Prema tome, mnogi utjecaji borbe za hrvatsku samostalnost upravo dolaze iz Zagreba i imaju odjeka u Osijeku i ostatku Slavonije. U takav politički okvir spadaju: stvaranje hrvatske opozicije za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića od 1873. do 1880., narodni pokret 1883. g., represivni režim za vrijeme banovanja Dragutina Khuen- Héderváryja i premoć Narodne stranke, narodni pokret 1903.-1904. g. i stvaranje politike novoga kursa nakon tog pokreta. S druge strane, trebaju se izdvojiti politički značajni događaji koji se izolirano mogu promatrati samo na razini Osijeka i Slavonije bez većeg osvrtnja i traženja poveznica sa Zagrebom i ostatkom Hrvatske. Za primjer mogu poslužiti događaji vezani uz mađarsku revoluciju 1848. g. čije su se političke težnje najviše očitovale u podijeljenom Osijeku između mađarona i narodnjaka, ali i u ostatku Slavonije. Prolazeći sve ove važne događaje za sudbinu Hrvatske u drugoj polovici 19. st., javlja se problem Osijeka kao izuzetno etnički i vjerski heterogenog grada pa prema tome i politički podijeljenoga. Postavlja se pitanje: Na koji je način hrvatska opozicija u Osijeku postala politički relevantan čimbenik? Dakle, potrebno je analizirati tijek razvoja osječkih oporbenih težnji i razvoj hrvatskog nacionalnog duha u gradu Osijeku kako bi se na to pitanje dao prihvatljiv odgovor.

Literatura i izvori o Osijeku u drugoj polovici 19. st. opsežni su. Za potrebe rada korištene su monografije i znanstveni članci poznatih hrvatskih historioografa kao što su: Ljiljana Dobrovšak (monografija *Židovi u Osijeku*), Ivan Balta (monografija *Virovitička županija i grad Osijek: u zbivanjima 1848. i 1849. godine*), Zlata Živaković Kerže (znanstveni članak *Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*), Stjepan Sršan (*Povijest Osijeka: sažeti pregled*), Mirjana Gross (*Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*) i mnogi drugi. Sjajna historiografska sinteza povijesti grada Osijeka *Od turskog do suvremenog Osijeka* autora Ive Mažurana poslužila je kao dobro polazište za istraživanje teme kojom se ovaj rad bavi pružajući detaljan uvid u politička strujanja u gradu tijekom druge polovice 19. st.

2. Osijek u vrijeme revolucionarnih godina 1848. i 1849.

Za početak snažnijih političkih trzavica u gradu Osijeku odgovorna je 1848. g. zbog više važnih događaja koji su predstavljali prekretnicu za modernu povijest cijele Hrvatske. Sve je počelo kada je mađarski sabor 1848. g. u prvoj polovici travnja donio niz zakonskih odredaba poznatijih kao “travanjski zakoni” kojima se predviđala mađarska nacionalna država s vlastitom vladom, vojskom, službenim jezikom, diplomacijom i financijama.¹ Revolucionarna 1848. godina, pojava buržoaske građanske klase te prodor liberalnih i demokratskih ideja, uzdrmali su temelje monarhijske vlasti diljem Europe, a isti je slučaj bio s Mađarskom koja je prijetila raspadu Habsburške Monarhije. Poseban zahtjev mađarskih liberala okupljenih oko Lajosa Kossutha išao je prema integraciji Slavonije u nacionalnu mađarsku državu, dok bi Hrvatskoj ostala koliko tolika pokrajinska autonomija.² Jasno je da se Osijek, kao političko središte Slavonije s važnim geostrateškim položajem na rijeci Dravi tik uz granicu s Ugarskom, našao na udaru mađarskih okupacijskih težnji. Etnička slika grada dolijeva ulje na vatru jer u gardu, osim hrvatskog stanovništva, veliki postotak čine Židovi, Nijemci i Mađari. Točan postotak ovih skupina u gradu 1848. g. teško je utvrditi jer se tek od 1857. g. službeno i sustavno popisivalo stanovništvo cijelog područja Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.³

U Hrvatskoj još od ilirskog pokreta početkom 1840-ih djeluju Narodna stranka i nasuprot njoj Hrvatsko-vugerska stranka ili pogrđnim nazivom za sve njezine pripadnike i pristalice – mađaroni. S obzirom na njihove političke programe, velika raslojenost u Osijeku bila je očita. Sve njemačko i mađarsko stanovništvo grada, velik dio Židova te dio hrvatskog germaniziranog stanovništva, velike su pristalice ili članovi Hrvatsko-vugerske stranke. Oni su okrenuti prema Ugarskom saboru, mađarskoj vladi i palatinu, a Virovitičku županiju s Osijekom vide u sklopu Mađarske.⁴ Neki od istaknutih mađarona u gradu Osijeku 1848. godine su: podžupan Virovitičke županije Ljudevit Szallopek, podžupan i kasnije veliki župan Virovitičke županije grof Ladislav Janković, veliki sudac Virovitičke županije Stjepan Dellimanić, načelnik grada Osijeka Josip Pozsony, sudac grada Osijeka Vjekoslav Schmidt i mnogi drugi.⁵ Svi su oni bili promađarski orijentirani zastupajući politiku peštanske vlade.

¹ Stjepan Sršan, „OSIJEK 1848./49.“, u *Hrvatska 1848. i 1849.: zbornik radova*, ur. Mirko Valentić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 236.

² Isto, str. 236.

³ Zlata Živaković-Kerže, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001), br. 2: 478.

⁴ Ivan Balta, *Virovitička županija i grad Osijek: u zbivanjima 1848. i 1849. godine* (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997), 66.

⁵ Isto, str. 77.

Drugi politički pol u gradu Osijeku tih godina činili su pristaše i članovi Narodne stranke. Većina Hrvata i Srba u Osijeku bili su tada orijentirani prema Hrvatskom saboru i banu te su općenito podupirali ideje za reintegraciju hrvatskih zemalja i raskid državno-pravnih veza s Ugarskom.⁶ Neki od istaknutih narodnjaka u Osijeku su: županijski bilježnik iz Donjeg grada Antun Stojanović, veliki bilježnik i pravoslavac Mojsije Georgijević, liječnik iz Donjeg grada, također pravoslavac, Vaso Athanasiević te Josip Janković, kasnije veliki župan Virovitičke županije.⁷ Tri gradske cjeline činile su Osijek: Donji grad, Gornji grad i Tvrđa. Donji je grad bio sjedište "rodoljuba", Srba i Hrvata pretežno narodnjački orijentiranih, dok su Gornji grad i Tvrđa, većinski naseljeni Nijemcima, Mađarima i Židovima, podržavali mađarsku politiku. Veliki oslonac i težište narodnjačke politike bila je privrženost banu Josipu Jelačiću i njegovoj novoformiranoj vladi, nastaloj nakon zasjedanja Hrvatskog sabora 1848. g. Ova godina vrlo je značajna jer označava početak dugotrajnog sukoba narodnjaka i mađarona.

Gradska previranja tih godina između narodnjačke i mađaronske strane bila su veoma burna. Nizali su se događaji koji su jednu ili drugu stranu stavljali u prednost za ovladavanje gradom Osijekom. 26. 5. 1848. u Osijek dolazi Janos Hrabowski kojega je mađarska vlada postavila za vrhovnog zapovjednika vojske u Hrvatskoj i Slavoniji umjesto Josipa Jelačića te je, uslijed pritiska mađarske vlade, carskim patentom 10. 6. 1848. g. Jelačić razriješen dužnosti bana.⁸ Osječko gradsko poglavarstvo, podijeljeno između narodnjaka i mađarona, očekivalo je konačan rasplet događaja. Uz pomoć mađaronskog vrha Virovitičke županije, Ljudevita Szallopeka i grofa Ladislava Jankovića, čvrsta vlast mađarona u Osijeku trajala je od kraja lipnja do početka rujna 1848. g.⁹ Habsburški car Ferdinand I. 4. 9. 1848. g. vratio je bansku čast Josipu Jelačiću potaknuvši tako narodnjački dio osječkog gradskog zastupstva na priznavanje bana koji imenuje novu narodnjačku županijsku skupštinu u Virovitici na čelu s Josipom Jankovićem kako bi ista uspostavila red u Virovitičkoj županiji i gradu Osijeku.¹⁰ Konačni mađarski udarac bljesnuo je 22. 10. 1848. g. kada je u Tvrđu ušao 41. honvedski bataljun na čelu s povjerenikom mađarskog Odbora za obranu domovine grofom Kazimirom Battyanyjem.¹¹ Osijek će, padom Tvrđe, ostati pod mađarskom okupacijom sve do 13. 2. 1849. kada je ponovno vraćen u hrvatske ruke zahvaljujući Jelačićevoj austrijsko-hrvatskoj vojsci.¹²

⁶ Sršan, „OSIJEK 1848./49“, 239.

⁷ Balta, *Virovitička županija i grad Osijek: u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, 77-78.

⁸ Isto, str. 84.

⁹ Isto, str. 81.

¹⁰ Sršan, „OSIJEK 1848./49“, 243.

¹¹ Isto, str. 244.

¹² Balta, *Virovitička županija i grad Osijek: u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, 134.

3. Neoapsolutistički režim od 1851. do 1859. godine

Ustavno stanje u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji trajalo je samo dvije godine, odnosno od 1849. kada je habsburški car Franjo Josip I. samoinicijativno donio Oktroirani ustav pa sve do 1851. g. kada je novim carskim Silvestarskim patentom 31. 12. 1851. g. uveden birokratski centralizam.¹³ 1851. godinom počinje novo razdoblje Habsburške Monarhije obilježeno bečkim centralizmom i permanentnom germanizacijom. Desetogodišnji period austrijskog neo-apsolutizma period je izgradnje strogo centralističke uprave austrijske carevine pod patronatom austrijskog ministra unutrašnjih poslova Alexandera Bacha.¹⁴ Bio je to lijek protiv političkih nereda koji su 1848./49. Habsburšku Monarhiju gotovo doveli pred prag raspada. Novi model uprave u cijeloj carevini negativno se odrazio na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniji te tako i na grad Osijek poništivši gotovo sve ideale slobode za koje su se vrhovna hrvatska upravna tijela u revolucionarnim godinama borila. U Hrvatskoj i Slavoniji 50-ih godina 19. st. postojala je samo hijerarhija upravnih instanci – Banske vlade, županija, podžupanija i općina koje su osiguravale izvršenje naredbi Ministarstva unutrašnjih poslova iz Beča.¹⁵

Pobjeda narodnjaka u Osijeku 1849. g. nije bila dugog vijeka, ubrzo je Bachov apsolutizam progutao i grad na Dravi. Pritisak apsolutističkog središta u Beču zaustavio je razvoj i sukobe političkih grupa i stranaka u Osijeku.¹⁶ Carskim patentom od 7. 9. 1850. regulirana je uprava u Osijeku nastojeći tako primiriti sukobe različitih političkih grupacija.¹⁷ Patent je propisivao Privremeni općinski red za grad Osijek prema kojemu su nositelji upravne funkcije u Osijeku: gradsko zastupstvo, gradski magistrat i gradski načelnik.¹⁸ Od proglašenja Carskog patenta 7. 9. 1850. pa sve do Silvestarskog patenta 31. 12. 1851. Osijek je u odnosu na druge gradove Hrvatske i Slavonije, kao i Zagreb, imao svojevrsnu autonomiju. U historiografskoj sintezi grada Osijeka *Od turskog do suvremenog Osijeka* rečeno je: „Važno je napomenuti da je regulacija uprave i upravnih institucija u glavnom gradu Zagrebu i gradu Osijeku, na temelju privremenih općinskih redova, bila mnogo slobodnija od vanjskog utjecaja negoli je to bilo u drugim gradovima i trgovištima s uređenim magistratom.“¹⁹ Stupanjem na

¹³ Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992), 80.

¹⁴ Isto, str. 81.

¹⁵ Isto, str. 85.

¹⁶ Isto, str. 84.

¹⁷ Ive Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad: Poglavarstvo grada; Zagreb: Školska knjiga, 1996), 130.

¹⁸ Isto, str. 131.

¹⁹ Isto, str. 130.

snagu Silvestarskog patenta 1851. g. i apsolutističko-birokratskog režima, autonomija i samouprava, koju je za Osijek dozvoljavao Carski patent iz 1850., ukinuta je.²⁰ Središnje bečko Ministarstvo unutrašnjih poslova uvidjelo je kako je za efikasniju upravu i kontrolu političkih aktivnosti u gradu Osijeku potrebno i njega podvrgnuti centralističko-birokratskom režimu. Gradsko zastupstvo i gradski magistrat izgubili su autonomiju koju su imali jer je austrijski ministar Bach, nakon proglašenja Silvestarskog patenta 1851. g., zabranio javnost rasprava gradskog zastupstva u Osijeku.²¹ Izbori za gradsko zastupstvo nisu se smjeli održavati, nego su stara gradska vijeća i gradski načelnici i nakon isteka svojeg mandata zadržavali upravni položaj kojeg su imali.²² Vrlo važnu funkciju u birokratskoj hijerarhiji tada je imao gradski načelnik, čovjek na čelu gradskog magistrata kao izvršnog organa gradskog vijeća. U to vrijeme gradom do 1853. g. upravlja Baltazar Čalogović čiji je glavni cilj bio anuliranje građanskih političkih nesuglasica koje su divljale prethodnih godina uzimajući u obzir sukob između narodnjaka i mađarona.²³ Međutim, do velikih nesuglasica i sukoba interesa dolazilo je u gradskom vijeću Osijeka. Njemačko građanstvo Osijeka, koje je činilo dio vijeća, opredijelilo se za mađarsku vladu, a protiv Jelačićeve uprave.²⁴ Ipak se stare nesuglasice iz 1848. i 1849. g. nisu mogle tako lako i brzo prevladati. U prvom dijelu 50-ih godina 19. st. osječko je zastupstvo iz tih razloga bilo blago podijeljeno. Razlog takve podijeljenosti gradskog vijeća možda može biti sagledan u činjenici da je s jedne strane ban Josip Jelačić, kao carski namjesnik, imao pravo imenovanja činovnika koji su namješteni prema kriteriju njihovih zasluga 1848. g., pa među njima nije bilo mađarona.²⁵ Međutim, ministar unutarnjih poslova Bach postavljao je više činovnike bez konzultacije s banom, npr. predstojnike županija i podžupanija.²⁶ Dakle, kada su pojedini članovi gradskog vijeća tijekom vremena otpadali zbog smrti ili drugih razloga, predstojnici županija imenovali su nove članove gradskih vijeća.²⁷ Tako se mogla izgubiti homogenost glavnog upravnog tijela u Osijeku i potrebna suglasnost u njegovim opredjeljenjima.

²⁰ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, 87.

²¹ Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.* (Zagreb: Globus: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1985), 97.

²² Isto.

²³ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 165.

²⁴ Gross, *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, 98.

²⁵ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, 85.

²⁶ Isto.

²⁷ Gross, *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, 97.

4. Od uzleta moći Narodne stranke do pojave prvih opozicijskih težnji u gradu Osijeku

Proglašenje Listopadske diplome 1860. označilo je završetak vladavine apsolutističko-birokratskog režima. Hrvatski sabor opet je mogao zasjedati nakon desetogodišnje nemogućnosti djelovanja i utjecanja na hrvatske prilike u okviru austrijskog centralizma i birokratizma. I u Osijeku se stanje 60-ih godina 19. st. mijenja. Privremeni općinski red za grad Osijek bio je na snazi sve do 1861. g.²⁸ Tih godina bilježi se u Osijeku povećano doseljavanje uglavnom njemačkog i mađarskog stanovništva, a smanjivanje autohtonog stanovništva.²⁹ Već je 1857. g. u Osijeku na 10 020 Hrvata i Srba dolazilo 3272 Nijemaca i 438 Mađara, a kako je 19. st. odmicalo, tako broj stanovništva stranog elementa rapidno raste.³⁰ Demografski i gospodarski rast grada međusobno su utjecali jedan na drugi, a 60-ih godina i dalje njemački karakter grada određuje njegov društveni, kulturni i gospodarski život. Takav smjer razvoja zacrtao je prethodni desetogodišnji period apsolutističkog režima kada je od 1854. do 1860. službeni jezik za sve javne poslove u Osijeku bio njemački koji je bio i obvezan predmet u školama i gimnazijama.³¹ Prevlast njemačkog jezika u gradu zapečatila je i novinski život te od 1867. izlaze novine *Esseker Zeitung*, a od 1868. najpoznatiji osječki list toga vremena *Die Drau*.³² Cilj je ovog poglavlja proučiti razvoj i promjenu politike Narodne stranke za vrijeme banovanja Josipa Šokčevića 60-ih godina i banovanja Ivana Mažuranića 70-ih godina 19. stoljeća. S tim u vezi, važno je sagledati na koji je način disao Osijek kao multietničko središte za vrijeme promjena unutar politike Narodne stranke stavljajući naglasak na njegov novinski život i promjenu političkog opredjeljenja istoga.

4. 1. Djelovanje bana Josipa Šokčevića

1860. godine car Franjo Josip I. odlučio je normalizirati političko stanje u Hrvatskoj postavljajući generala Josipa Šokčevića na bansku stolicu na prijedlog đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera.³³ Josip Šokčević zamišljen je kao ban nasljednik Josipa Jelačića, dakle čovjeka koji će biti oslonac austrijske politike u sređivanju odnosa između Hrvatske i

²⁸ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 131.

²⁹ Živaković-Kerže, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 480.

³⁰ Božo Plevnik, *Stari Osijek* (Osijek: Radničko sveučilište "Božidar Maslarić", 1987), 87.

³¹ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 117.

³² Plevnik, *Stari Osijek*, 125.

³³ Dubravko Jelčić, „Hrvatski sabor 1861. i ban Šokčević“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo (Zagreb; Vinkovci: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, 2000), 20-21.

Ugarske. Vrlo su značajni politički ciljevi bana Josipa Šokčevića koji se za cijelo vrijeme svojega banovanja od 1860. do 1867. godine borio za Kraljevinu Hrvatsku kao “treću” zemlju Monarhije.³⁴ Politički pogledi Josipa Šokčevića bili su slični težnjama bana Josipa Jelačića – jaka i ujedinjena Hrvatska koja neće trpjeti nikakve regionalizme i separatizme.

U to vrijeme u Osijeku, doseljavanjem Nijemaca i ostalog stranog elementa, bilježimo početke slavonskog regionalizma čiji prioritet nije čvršća povezanost s ostatkom Hrvatske, nego razvijanje Slavonije pod pokroviteljstvom Ugarske. Njegovi glavni nosioci pripadnici su stare plemićke elite, odnosno slavonski i osječki veleposjednici te mnogi drugi njemački poduzetnici vezani uz mađarski kapital. Oni većinom staju uz Unionističku stranku, političku struju nastalu na zasjedanju Hrvatskog sabora 1861. g. koja prihvaća princip realne unije s Ugarskom bez ikakvih uvjeta za početak pregovora.³⁵ Problem Osijeka i Slavonije, koji je doprinio težnjama vezivanja uz Ugarsku, bila je prevelika prometna i gospodarska izoliranost. Velikom je dijelu slavonskog stanovništva nedostatak komunikacija, a zbog toga i kulturnih te političkih dodira, onemogućio interes za zbivanja u Zagrebu.³⁶ Prema tome, integracijska uloga Zagreba kao političkog i kulturnog središta slabo se osjećala u Osijeku i ostatku Slavonije. Josip Šokčević nastojao je na polju prometne i gospodarske integracije Hrvatske i Slavonije doskočiti tim problemima. Kao ban radio je na sastavljanju programa za izgradnju željezničkih pruga i osnivanja novčanih zavoda, ali bez većih uspjeha.³⁷ Tradicionalno “rodoljubni” i narodnjački orijentiran osječki Donji grad ipak je ostao vjeran banu Josipu Šokčeviću prihvativši njegovu politiku jačanja autonomije i ravnopravnosti Hrvatske u Habsburškoj Monarhiji.

Vrlo značajna crtica iz života Josipa Šokčevića vezana uz Osijek potječe iz 1860. g. kada je postao vlasnik 78. pješачke pukovnije, osnovane 29. 12. 1859. u Osijeku.³⁸ Zbog toga je mogao utjecati na prilike u Osijeku, poprištu tada nemilosrdne borbe između banskih hrvatskih i županijskih slavonskih interesa. Šokčević je bio svjestan značaja Osijeka kao političkog, gospodarskog i kulturnog središta Slavonije s iznimno važnim geostrateškim položajem. Potvrdu vojnog značaja grada pruža njegov posjet Osijeku 9. 8. 1865. godine kada

³⁴ Mirko Valentić, „Politički pogledi bana Josipa Šokčevića“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo, 34.

³⁵ Agneza Szabo, „Politika Samostalne narodne stranke u doba bana Josipa Šokčevića (1860.-1867.)“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo, 46.

³⁶ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, 562.

³⁷ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 166.

³⁸ Stjepan Sršan, „78. Šokčevićeva pukovnija i Osijek“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo, 434-436.

je obišao vojne postrojbe u Tvrđi.³⁹ U čast Josipu Šokčeviću i njegovim boravcima u gradu Osijeku postavljen je spomenik ovome banu, odnosno hrabrom hrvatskom ratniku u spomen na 78. pukovniju i njezina vlasnika, a izradio ga je Robert Frangeš Mihanović 1898. godine.⁴⁰

4. 2. Nagodbeno vrijeme i post-nagodbena Mažuranićeva era

Ban Josip Šokčević se za vrijeme svojega banovanja borio protiv sustava koji je uveden Austro-ugarskom nagodbom 1867. g. te Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868. g. On je radije pomišljao budućnost Hrvatske u savezu s Austrijom.⁴¹ Hrvatsko-ugarska nagodba, sklopljena 1868. g., uspjeh je politike Unionističke stranke koja u to vrijeme doseže vrhunac moći i utjecaja. Nagodba je definirala državno-pravni odnos između Hrvatske i Ugarske s autonomnim hrvatskim unutarnjim poslovima, sudstvom i poslovima vezanim uz bogoštovlje i nastavu, dok su svi ostali poslovi ulazili u sferu zajedničkog hrvatsko-ugarskog bavljenja. Mađaronski orijentirani Osječani, zbog gospodarskih i kulturnih veza s Ugarskom, mnogo su očekivali od nagodbe: uključivanje Osijeka u željezničku mrežu s izvorom u Budimpešti, veće ulaganje u gospodarstvo grada i otvaranje novih financijsko-kreditnih zavoda.⁴² U vrijeme oko sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe veliki župan Virovitičke županije bio je mađaron Petar Pejačević, a gradonačelnik postaje nekadašnji narodnjak Antun Stojanović.⁴³ Narodnjaci i mađaroni u Osijeku nastojali su prevladati svoje nesuglasice, a dio srpskog narodnjačko orijentiranog stanovništva počeo se odvajati od hrvatskog težeći povezivanju s Kneževinom Srbijom.⁴⁴

Mažuranićeva era od 1873. do 1880. godine period je opsežnih i temeljitih reformi u Hrvatskoj, ali i promjene politike Narodne stranke. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., Narodna stranka bila je u oporbi, ali s vremenom veći dio stranke popustio je i 1873. g. prihvatio reviziju Nagodbe.⁴⁵ Branko Ostajmer u svojoj monografiji *Narodna stranka*

³⁹ Zlata Živaković-Kerže, *Svaštice iz staroga Osijeka* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Osijek: Društvo za hrvatsku povijesnicu, 1997), 30.

⁴⁰ Mira Kolar-Dimitrijević, „Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo, 167.

⁴¹ Mirko Valentić, „Politički pogledi bana Josipa Šokčevića“, u *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, ur. Dušan Klepac i Katica Čorkalo, 34-35.

⁴² Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 167.

⁴³ Isto, str. 166.

⁴⁴ Isto, str. 167.

⁴⁵ Branko Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019), 33.

u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903. nudi glavni razlog promjene politike Narodne stranke: „Da bi dobila priliku preuzeti vlast u banskoj Hrvatskoj, Narodna stranka morala je pristati na još jedan uvjet koji su postavili bečki dvor i peštanska vlada: bila je primorana u svoje redove primiti znatan broj do tada vladajućih unionista. Uslijed toga došlo je do znatnih promjena u strukturi i politici Narodne stranke, a dotadašnja Unionistička stranka prestala je postojati.“⁴⁶ Dakle, Hrvatsko-ugarska nagodba doprinijela je usklađivanju politike dviju suprotstavljenih stranaka i usmjeravanju njihovih ciljeva ka razvoju Hrvatske na području uprave, sudstva, školstva, trgovine, financija itd. Ista situacija, kako je prethodno rečeno, prisutna je u Osijeku gdje su dvije suprotstavljene strane nastojale prevladati prijašnje nesuglasice uzimajući pritom u obzir da su i jedni i drugi u nagodbi dobili određenu satisfakciju. Međutim, nakon nekog vremena stvarno stanje ekonomske, političke i financijske podređenosti Hrvatske i Slavonije Ugarskoj biva osviješteno u određenim krugovima građanske inteligencije pa je to vodilo nastanku i daljnjem razvoju hrvatske opozicije. Razvoj hrvatske opozicije, koja je nastupala isključivo protiv režimske Narodne stranke, nije zaobišao niti grad Osijek. Kako bi se objasnilo zašto je opozicija žestoko kritizirala politiku Narodne stranke i kako je došlo do nastanka opozicije u Osijeku, potrebno je vratiti se na prve godine banovanja Ivana Mažuranića.

Ban Ivan Mažuranić provodio je reforme liberalne prirode kao uvjet za ostvarivanje široke državne autonomije pazeći da ide niz dlaku mađarskoj vladi.⁴⁷ Ograničenost hrvatske autonomije, koju je pružao nagodbeni okvir, Narodna je stranka 1872. g. u pregovorima sa Središnjom ugarskom vladom nastojala smanjiti.⁴⁸ Donošenjem revizije Nagodbe 1873., proširena je autonomija Hrvatske, ali je Središnja ugarska vlada s vremena na vrijeme kršila njezine odredbe, među kojima su bile: djelomična financijska autonomija banske Hrvatske i onemogućavanje utjecaja ugarskog ministra-predsjednika na bana.⁴⁹ Hrvatska vlada na čelu s Mažuranićem nije se posebno osvrtna na te prekršaje i sve jače padanje Kraljevine Hrvatske i Slavonije u podređen položaj naspram Ugarske. Na takvo držanje Mažuranićeve vlade žestoko je udarila opozicija. Sve do početka 1877. g. na čelu slabe grupe opozicijskih političara u saboru stajao je odvjetnik Milan Makanec koji je napadao politiku saborske većine zbog nepovoljnog

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Gross i Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, 371.

⁴⁸ Dalibor Čepulo, „Mažuranićeve reforme 1873.-1880.: modernizacija kao izgradnja države i nacije“, u *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme: zbornik radova*, ur. Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa i Drago Roksandić (Zagreb: Pravni fakultet: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019), 17.

⁴⁹ Isto.

saveza s Ugarskom.⁵⁰ Njegova grupa nije bila toliko homogena da bi ozbiljnije mogla ugroziti vladajuću Narodnu stranku, ali je udarila temelje za kasniju borbu opozicije, nošene pravaškom strujom koja je pred kraj Mažuranićeva banovanja konsolidirala svoje redove. Stav opozicije bio je da bez obzira na mnoge provedene reforme i institucionalni razvoj Hrvatske, i dalje je prisutno udaljšavanje od svake izraženije državne autonomije, a očigledno je padanje u političku i ekonomsku podređenost Ugarskoj.

Opozicijska djelovanja u Zagrebu potaknula su na svojevršno patriotsko buđenje u Osijeku. Najuvjerljiviji pokazatelj ovakvog razvoja događaja prve su osječke novine na hrvatskom jeziku *Branislav* koje su počele izlaziti u srpnju 1878. g u tiskari Julija Pfeiffera s glavnim urednikom Martinom Polićem.⁵¹ Ovakav potez bio je revolucionaran za Osijek jer se nije očekivalo od jednog multietničkog središta s dominantnim njemačkim jezikom u komunikaciji, novinarstvu, poduzetništvu i kulturnim događanjima da pruži svoj obol u opozicijskoj borbi protiv režimske Narodno-liberalne stranke. U to vrijeme postotak njemačkog stanovništva u gradu raste, a 1880. g. doseći će nevjerojatnih 49 %, odnosno oko 8970 Nijemaca unutar približnog broja od 18000 stanovnika u Osijeku.⁵² Većina slavonskog plemstva veže se uz Budimpeštu te dobiva pomoć i kredite od Mađarske hipotekarne banke, a tek nekoliko njemačkih obitelji na čelu s Prandau-Normann vodi hrvatsku politiku pomažući razvoj hrvatskih institucija.⁵³ Sagledavajući navedene okolnosti tih godina, nagovještaj opozicijske borbe putem lista *Branislav* dobiva još više na značaju. U uvodu prvog broja lista pod naslovom „Pomoz Bog!“ zapisano je: „Ako ikoji list, to je zaista ovaj čedo priেকে nužde, jer ne samo treba državnopravnoj opoziciji, kao takovo glasilo, koje će tumačiti njezine slabo shvaćene i slabo još u narodu razširene političke težnje, već i narodu samom od priেকে je nužde glasilo, koje će mu današnje odnošaje razsvjetljivati lučju historičke istine i vraćati mu svijest o pravih domovine.“⁵⁴ Taj navod iz uvodnika prvog broja lista izuzetno je važan jer potvrđuje kolika je zapravo bila izoliranost Osijeka od političkog središta svih zbivanja i sukoba u Hrvatskoj u Zagrebu. Zbog prometne i gospodarske izoliranosti, jasna je nezainteresiranost većine stanovništva grada za političke prilike u Zagrebu. List *Branislav* nastojao je zato potkopati slavonski regionalizam, povezan isključivo gospodarski pa onda i politički s

⁵⁰ Stjepan Matković, „Opozicija protiv vlade Ivana Mažuranića: primjer Josipa Franka“, u *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme: zbornik radova*, ur. Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa i Drago Roksanđić, 92.

⁵¹ Marina Vinaj, „Branislav—prve osječke novine na hrvatskom jeziku“, *Osječki zbornik* 22-23 (1997): 245.

⁵² Živaković-Kerže, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 481.

⁵³ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 167.

⁵⁴ Vinaj, „Branislav—prve osječke novine na hrvatskom jeziku“, 250.

Budimpeštom, i osvijestiti narod o borbi za državnu autonomiju u koju trebaju biti uključene sve krunske hrvatske zemlje – Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Nadalje, list kritizira sklopljenu Hrvatsko-ugarsku nagodbu iz koje je Hrvatska izvukla kraći kraj: „pa i narod sam, davno upoznavši nesnosnost današnjega položaja, čezne za strankom, koja bi namjesto današnjega saveza s Ugarskom sklopila novi, bolje odgovarajući pravu i potrebam naroda...“⁵⁵ „Nesnosnost današnjeg položaja“ svakako se odnosi na suženu političku autonomiju Hrvatske i gospodarsku izoliranost izazvanu mađarskom željezničkom politikom na koju su opozicijski političari često upozoravali. Istina je da je u Slavoniji 21. 12. 1870. g. puštena u promet prva željeznica kao dio alföldsko-riječke željeznice Osijek-Villany.⁵⁶ Tako je Osijek dobio spoj na mađarsku željezničku mrežu s centrom u Budimpešti, a usmjerenu prema glavnoj mađarskoj izvoznoj luci Rijeci. Između ostalog, mađarska Središnja vlada zabranila je povezivanje Osijeka i istočnog dijela Slavonije s Hrvatskom uz produžetak do Hrvatskog primorja. Mađarskim gospodarskim i političkim krugovima nije bila u interesu gospodarska integracija Hrvatske i Slavonije, nego su nastojali Osijek s okolnim područjem i ostatkom Slavonije usmjeriti prema Budimpešti. Jedino se kroz gospodarsku gravitaciju prema ugarskom središtu mogla pojačati ona politička koja je već bila jaka zbog stranog ne-hrvatskog stanovništva. Osim toga, ugarski su politički krugovi samosvjesni hrvatski duh u gradu držali što dalje od naroda. Za kraj, u listu *Branislav* zapisano je: „Možda je upravo sreća, što je ovaj list nikao u glavnom gradu kraljevine Slavonije, koju će stoga pratiti osobito pozornim okom. Ovdje je i nazadak u svakom pravcu, ai sila ima manje, nego u t.z. posestrimi Hrvatskoj; ovdje je narodni živalj, ili raztočen doselivši se tudjinstvom, ili ga još nije posvud ogrijao žar narodne sviesti islave.“⁵⁷

List *Branislav* samo je pokušaj buđenja naroda i usmjeravanje prema ispravnoj političkoj borbi koja teži širokoj državnoj autonomiji. Kratkotrajnost njegova izlaženja, od svega nepune godine dana, logična je posljedica nepostojanja opozicije u gradu Osijeku 1877. koja bi ga podržavala i čije bi bio glasilo. Nakon gašenja lista, može se pratiti uspon osječke opozicije u narednih 25 godina, što je zadatak sljedećeg poglavlja rada.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Živaković-Kerže, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 104.

⁵⁷ Vinaj, „Branislav–prve osječke novine na hrvatskom jeziku“, 250.

5. Opozicijska borba u Osijeku od 1880. do 1903. godine

Mažuranićeva era je završena, a prava borba između režima i hrvatske oporbe tek je slijedila u predstojećem razdoblju. U ovom periodu od kraja banovanja Ivana Mažuranića pa sve do 1903. g. u većini gradskih zastupstava, čak i u Zagrebu, glavninu čine članovi režimske Narodne stranke.⁵⁸ Banovanje Ivana Mažuranića nije nailazilo na žestiti otpor protiv njegova popuštanja mađarskoj politici uplitanja u hrvatske autonomne poslove i iskorištavanja nadređenog položaja, kojega je imala nad Hrvatskom, u svoju korist. Novi ban Ladislav Pejačević, čisti unionist, vodio je politiku još čvršće ruke oslanjajući se na činovništvo koje je vodilo poslove uprave i financija prema instrukcijama iz Budimpešte.⁵⁹ Njegovo kratkotrajno banovanje od tri godine rezultat je raširenije mreže hrvatske oporbe. S jedne strane Stranka prava postaje sve važniji čimbenik i stub oporbe na hrvatskoj političkoj sceni, dok previranja unutar režimske Narodne stranke rezultiraju 1880. g. odvajanjem njezina nezadovoljnog dijela i formiranja Neodvisne narodne stranke. Potrebna je bila iskra koja će zapaliti ionako uzavrelo stanje u glavnom gradu Zagrebu, ali i u ostalim mjestima. Dugo nakupljano nezadovoljstvo građanskog i seljačkog stanovništva izbilo je na površinu u Narodnom pokretu 1883. godine. Samo je odlučnije djelovanje opozicije bilo dovoljno da potakne lanac sukoba i previranja u gradovima i selima. Narodni pokret 1883. g. bio je tek prva etapa u nizu događaja u kojima je opozicija postajala sve jača stvarajući sve širu bazu pristalica, do trenutka kada je bila u stanju preuzeti vlast. Ovo poglavlje za cilj ima iznijeti odjeke najbitnijih događaja uzdrmanja temelja vlasti u Osijeku, iako je kasnio za Zagrebom u opozicijskom djelovanju desetak godina. Kako bi se pratio polagani uspon opozicije u Osijeku, potrebno je započeti od značenja Narodnog pokreta 1883. g. za razvoj samosvjesnog hrvatskog duha među osječkim stanovništvom.

5.1. Narodni pokret 1883. g.

Povod za izbijanje narodnog pokreta prekršajni je čin nagodbe zagrebačkog financijskog ravnatelja Antala Dávida koji je 6. 8. 1883. godine na financijskim uredima u Zagrebu dao postaviti grbove s dvojezičnim natpisima.⁶⁰ Tek se tim činom doznalo da je financijski ravnatelj Antal Dávid još 1880. godine pokušao postaviti mađarske natpise na

⁵⁸ Rene Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"* (Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1972), 29.

⁵⁹ Dragutin Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980), 76.

⁶⁰ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 34.

grbove u Zagrebu, a dvije godine kasnije, dakle 1882., to je učinio u više gradova u Hrvatskoj i Slavoniji.⁶¹ On je 1. 6. 1882. godine osnovao poseban financijski ured za Slavoniju u Osijeku na kojem je postavio prvi dvojezični grb, uslijedilo je zatim postavljanje dvojezičnih grbova u Karlovcu, Zemunu, Senju, Vukovaru, Novoj Gradiški ...⁶² Punih godinu dana ti grbovi su stajali na zgradama financijskih ureda u navedenim mjestima, a da se njihovom postavljanju nitko nije usprotivio. Postavljanje grbova na financijske urede u Zagrebu 1883. godine, tek je otvorilo pitanje njihova postavljanja u prethodnoj godini. Ban Ladislav Pejačević izjasnio se da je za postavljanje grbova u navedenim mjestima 1882. godine saznao tek na ministarskoj konferenciji u kolovozu 1883. godine.⁶³ Nakon Pejačevićeva odstupanja s banske časti, Hrvatsku su preplavili protumađarski istupi u većini gradova, iz čega se izrodio i seljački pokret.⁶⁴ Stanje u Slavoniji i Osijeku nije bilo ni približno tako demonstrativno kao u zapadnim hrvatskim gradovima i Hrvatskom zagorju, pretežito zbog slabo razvijene političke svijesti o borbi za široku državnu samostalnost.

Iako u Osijeku nije bilo većih nemira, ipak su određene burne reakcije na postavljanje grbova postojale. Tadašnji gradonačelnik Osijeka Nikola Živanović, koji stoji na čelu grada od 1869. godine, izvijestio je o prilikama u Osijeku govoreći da ne postoji opasnost za uništavanje dvojezičnih grbova, ali da postoje „prevratni elementi“.⁶⁵ „Prevratne elemente“ gradonačelnik Živanović doveo je u vezu s razbijanjem prozora na židovskoj sinagogi 31. 8. 1883. godine zbog utjecaja pravaškog lista *Slobode* i članaka Ante Starčevića koji su u njemu izlazili, i koji su se priklanjali mađarskoj antisemitskoj propagandi.⁶⁶ Opozicija u Hrvatskoj i njihove malobrojne pristaše u Osijeku u ovome razdoblju nisu blagonaklono gledali na židovsku populaciju. Prema popisu stanovništva iz 1880. godine u Osijeku je nastanjeno 1493 Židova ili 8,2 %, što je najveći postotak židovskog stanovništva u nekom gradu u Hrvatskoj i Slavoniji.⁶⁷ Zbog takvog velikog postotka, Židovi su u Osijeku činili dio građanske inteligencije i poduzetnog sloja građanstva, a bili su prisutni i u političkom životu grada. Politički su Židovi uglavnom podržavali režimske stranke nadajući se da će ih zbog lojalnosti takva vlast i vlada štititi.⁶⁸ Zbog traženja dodatnog razloga opozicijskog podržavanja antisemitske propagande

⁶¹ Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 119.

⁶² Isto.

⁶³ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 35.

⁶⁴ Isto, str. 38.

⁶⁵ Ljiljana Dobrovšak, *Židovi u Osijeku: od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata* (Osijek: Čarobni tim: Židovska općina, 2013), 183.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto, str. 105.

⁶⁸ Isto, str. 182.

početkom 80-ih godina 19. stoljeća, židovska politička djelatnost od iznimne je važnosti sagledavajući ovdje samo njihovo djelovanje u Osijeku. Već 1861. g. u radu Gradskog vijeća Osijeka sudjeluju Židovi: Marko Spiller, Leopold Blau, rabin Samuel Spitzer, dr. Moritz Reiner, Maks Schwarz, dr. Moritz Koller i drugi.⁶⁹ Kako je već rečeno, njihovo političko opredjeljenje uvijek se vodilo za režimskom strankom. Primarno oni nisu bili orijentirani prema osvješćivanju hrvatske nacionalnosti i samostalne države, nego su težili postizanju ravnopravnog položaja naspram ostalih vjeroispovijesti. Tek će za vrijeme cionističkog pokreta 1890-ih u Osijeku izranjati protivnici takvoj ideologiji stvaranja židovske države u Palestini zagovarajući priklanjanje hrvatskoj državi i nacionalnosti. O tome će nešto više riječi biti u sljedećem poglavlju koje se bavi banovanjem Khuen-Héderváryja. Vrativši se na događanja u Osijeku 1883. godine i na reakcije uzrokovane postavljanjem dvojezičnih grbova na financijski ured za Slavoniju, potrebno je spomenuti omanji prosvjed radnika. Naime, 31. 8. 1883. godine, istog dana incidenta s razbijanjem prozora na osječkoj sinagogi, pred Financijskim ravnateljstvom u Županijskoj ulici, prema osječkom dopisniku *Narodnih novina*, okupilo se dvadesetak radnika koji su počeli vikati: „Živila Hrvatska! Kleti Ugarsku i Magjare“.⁷⁰ Do sukoba između policije i radnika nije došlo, a sve je ostalo na prijetnjama radnika o skidanju dvojezičnog grba. Nadalje, dopisnik izvješćuje: „Kod ove sgođe opaža se velika promjena u mišljenju Osječanah. Od kada su uvidjeli, kako preuzv. grof Pejačević junački i uztrajno brani hrvatska prava, Osječani su postali prikloni Hrvatima.“⁷¹ Ovo je napisao dopisnik režimskog glasila Narodne stranke *Narodnih novina* nagovještavajući nicanje snažnije opozicijske djelatnosti u Osijeku koje će se potpuno oformiti u vrijeme banovanja Khuen-Héderváryja kada je Narodna stranka postala desna ruka mađarske politike u Hrvatskoj i Slavoniji. Sredinom listopada 1883. godine naređeno je da se postave „nijemi grbovi“ na zgrade poreznih ureda u Osijeku, Vukovaru, Zemunu i drugim gradovima.⁷² Ovime je završena prva etapa u nizu demonstracija i nezadovoljstava hrvatskog stanovništva prevelikim mađarskim utjecajem na političke, gospodarske, financijske i druge prilike u Hrvatskoj.

⁶⁹ Isto, str. 88.

⁷⁰ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 42.

⁷¹ Isto, str. 43.

⁷² Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 151.

5.2. Dragutin Khuen-Héderváry

1. 12. 1883. godine hrvatskim banom imenovan je grof Dragutin Khuen-Héderváry, prolaskom vala protumađarskih demonstracija i ukidanja komesarijata Hermanna Ramberga.⁷³ Ostajmer u knjizi *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883. – 1903.* ističe tumačenje Vase Bogdanova o Khuenovom podrijetlu: „Prema Vasi Bogdanovu, do 1883. svi su hrvatski banovi bili domaći ljudi i gotovo isključivo Hrvati, a s Khuenom je na bansku čast postavljen “tuđinac mađarske narodnosti”.⁷⁴ Dragutin Khuen-Héderváry potječe iz Slavonije i odvjetak je nuštarske grofovske obitelji Khuen Belasi te ga je zato režimski tisak oslovljavao kao “domaćeg” čovjeka, iako nije rođen u Nuštru, nego u Gräfenbergu u današnjoj Češkoj.⁷⁵ Potrebno je još nadodati da je Khuen više bio eksponat austrijske carske politike, a ne prema uvriježenom mišljenju mađarske politike. Njegov glavni zadatak, postavljen od cara Franje Josipa I., bio je smirivanje nemira i nezadovoljstava u Hrvatskoj te obnavljanje snage režimske Narodne stranke gušeći svaku opoziciju u nastanku. On je trebao nastaviti politiku Ivana Mažuranića odnoseći se isključivo prema okviru Hrvatsko-ugarske nagodbe donesene 1868. godine.

Politički sistem određen nagodbom izgrađen je za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, a što se Khuenu u tom sistemu nije sviđalo, kao na primjer sudačka nezavisnost i lokalna autonomija, dokinuo je zakonskim izmjenama i dopunama.⁷⁶ Posebno se bavio pitanjima lokalne autonomije boreći se svim sredstvima za prevlast režimske stranke u općinskim upravnim tijelima. Neposlušna općinska vijeća raspuštala su se prije isteka mandata, a pokornima se ostavljala uprava preko zakonom određena roka.⁷⁷ Politička represija, vršena na službeničku inteligenciju, imala je u cilju suzbijanje svake opozicijske djelatnosti. Svaka politička nepokornost činovnika i prosvjetnih radnika kažnjavala se premještanjem na drugi položaj ili otpuštanjem iz službe.⁷⁸ U svojoj vladavini, od 1883. do 1903. godine, Héderváry se oslanjao i na slavonske veleposjednike iz čijih je redova i sam potjecao.⁷⁹ Politička orijentacija tih veleposjednika bila je određena njegovim nacionalnim sastavom u čemu su prednjačili, kako je u ranijim poglavljima rada objašnjeno, Nijemci i Mađari.⁸⁰ Banu je zato

⁷³ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 43.

⁷⁴ Isto, str. 45.

⁷⁵ Isto, str. 44.

⁷⁶ Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"*, 66.

⁷⁷ Isto, str. 67.

⁷⁸ Isto, str. 32.

⁷⁹ Stjepan Sršan, *Povijest Osijeka: sažeti pregled* (Osijek: Povijesni arhiv, 1996), 73.

⁸⁰ Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"*, 29.

bilo u interesu imati ih na važnim političkim položajima jer su bili daleko od ideologije bilo kakve opozicije. Te veleposjednike, pretvorene u agrarne kapitaliste, ne pogađa razvoj mađarske industrije i ne oštećuje ih mađarska željeznička politika jer svoje proizvode izvoze izvan hrvatskog teritorija po mađarskim prugama.⁸¹ Drugim riječima, nemaju razloga za nezadovoljstvo podređenim hrvatskim položajem naspram Ugarske, a isto tako priklanjanju idejama hrvatske opozicije o širokoj autonomiji i prekidu veza s Ugarskom.

Osijek je, kao multietničko središte Slavonije, Khuenu bio vrlo značajan grad za ostvarivanje ciljeva podređivanja Ugarskoj. Stao je na stranu stranaca u Osijeku od početka svojeg banovanja, a zauzvrat su oni podupirali vlast te je time Osijek postao bastionom mađaronske politike u Hrvatskoj.⁸² Osobito je favorizirao Nijemce u gradu, preko kojih je kontrolirao sva politička zbivanja. Tako je 1884. g. za gradonačelnika Osijeka imenovao Friedricha Broschana, 1892. Antuna Rottera i 1895. Konstantina Graffa.⁸³ Također je na mjestu velikog župana imao dr. Theodora Pejačevića, čovjeka od povjerenja i sina Ladislava Pejačevića, čiji se zadatak sastojao u kontroliranju političke situacije u Osijeku pazeći na mogući razvoj pravaštva i što brže gušenje istog.⁸⁴ Kako je u gradu Osijeku treći značajni etnički element bio srpski, nakon njemačkog i hrvatskog, Khuen je podupirao i Srbe u Osijeku u njihovim političkim težnjama povezivanja s Kraljevinom Srbijom. Srbi su 1895. g. svoje središte političke borbe preselili u Zagreb, gdje izdaju list *Srbobran*, imaju Srpsku banku, kulturno-privredno društvo Privrednik i centralu srpskih seljačkih zadruga.⁸⁵ Njihova ideja išla je za stvaranjem južnoslavenske države. U politici “novog kursa”, s početkom razvoja od 1903. godine, započet će postupno približavanje stajališta srpskih i hrvatskih političara, temeljenih na zajedničkoj točki njihovih programa – integraciji i autonomiji hrvatskih zemalja. Zato je Khuenu bilo bolje imati Srbe na strani režima kako ne bi došlo do zajedničke akcije i mogućeg udruživanja s hrvatskom opozicijom. Židovi su u gradu Osijeku bili pod konstantnom paljbom oporbenog glasila Neodvisne narodne stranke *Obzora*. Osobito su žestoki bili obračuni s Julijem Pfeifferom i njegovim režimskim listom *Die Drau*.⁸⁶ Najvažnija židovska ličnost u Osijeku tih godina bio je odvjetnik Hugo Spitzer koji se pretvorio u prvaka Narodne stranke u Osijeku, o čemu svjedoči i njegov višestruki izbor u gradsko zastupstvo.⁸⁷ Osim toga, pretvorio

⁸¹ Isto.

⁸² Dobrovšak, *Židovi u Osijeku: od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*, 119.

⁸³ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 167.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 241.

⁸⁷ Isto, str. 242.

se u nositelja cionističkog pokreta u Hrvatskoj pa je predstavljao Židove iz Hrvatske na cionističkim kongresima diljem Europe i svijeta.⁸⁸ 1901. godine prvi je put izabran u gradsko zastupstvo zajedno s Juliom Springerom, također židovskim odvjetnikom.⁸⁹ Općenito su gradski izbori 1901. bili u rukama Narodne stranke kao i svi ostali prije njih. Većina izabranih zastupnika bili su članovi i pristaše režimske stranke, prevladavajuće u Osijeku za cijelo vrijeme Khuenova banovanja. Režimsku politiku pokrivala su i brojne novine u Osijeku: *Die Drau*, *Slavonische Presse* i *Dan*. Kao najdugovječniji od spomenutih listova – *Die Drau* izlazi u Osijeku od 1868. g. s prvim vlasnikom Jakobom Frankom.⁹⁰ Nakon što je list 1876. godine prodan Juliju Pfeifferu, izlazi iz lokalnih okvira i od 1883. ima državno značenje, a dokaz je tome Khuenovo služenje istim za najavljivanje raznih političkih događaja.⁹¹

Osvrnimo se za kraj na oporbena gibanja u Osijeku 90-ih godina 19. st. Ekonomsko nazadovanje Osijeka i Slavonije utjecalo je na početak okupljanja opozicijski orijentiranih ljudi koji su shvatili da Osijek može ići naprijed jedino uz financijsku i ekonomsku samostalnost u odnosu na Ugarsku.⁹² Slavonija i Osijek počinju biti ovisne o mađarskom kapitalu. Pruge ne služe Osijeku, već Budimpešti koja čini sve da tržište za slavonske proizvode usmjerava prema vlastitom središtu. Opadanje industrije, trgovine i poljoprivrede je očigledno prema izvješću Trgovačko-obrtničke komore iz 1890.⁹³ Samo godinu dana prije, točnije 20. 8. 1889., otvorena je gospodarska izložba u Osijeku, iznimno političkog karaktera, čiji je cilj bio dizanje ugleda bana grofa Khuena i njegova uspjeha u gospodarskom unapređenju Slavonije.⁹⁴ Čak i osječko režimsko glasilo *Die Drau*, u uvodniku 4. 4. 1889., priznaje gospodarski nazadak Slavonije: „Zemlja je stajala opustošena, njezino jedino blago, šume, propale su u besprimjernom pljačkaškom gospodarenju.“⁹⁵ Upravo na tom gospodarskom planu dolazi do sukoba između Narodne stranke i Neovisne narodne stranke sa Strossmayerom na čelu kao neslužbenim predstavnikom. Važan događaj za Osijek zato je izabiranje dr. Dragutina Neumanna 1890. godine za saborskog zastupnika na listi Neovisne narodne stranke.⁹⁶ Osijek je time konačno dobio predstavnika opozicije u Hrvatskom saboru koji će ukazati na stvarne probleme u gradu

⁸⁸ Dobrovšak, *Židovi u Osijeku: od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*, 189.

⁸⁹ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 242-243.

⁹⁰ Isto, str. 294.

⁹¹ Isto, str. 295.

⁹² Milenko Patković, „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku, pobjeda opozicionog kandidata dr Dragutina Neumanna i njegovo djelovanje u saboru 1891. godine“, *Osječki zbornik* 17 (1979): 178.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Kamilo Firingner, „Prva osječka gospodarska izložba g. 1889.“, *Osječki zbornik* 7 (1960): 150.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Patković, „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku, pobjeda opozicionog kandidata dr Dragutina Neumanna i njegovo djelovanje u saboru 1891. godine“, 178.

i Slavoniji te se boriti za njihovo rješenje. Ulazak Neumanna u Hrvatski sabor 1890. godine označava početak nastupanja osječke i slavonske oporbe te sudjelovanja na međusobnom zbližavanju dvije najsnažnije oporbene struje u zemlji – Stranke prava i Neovisne narodne stranke. Neumannovu kandidaturu osobito je pozdravio oporbeni list *Obzor* ističući kako je buđenje opozicije u Osijeku logična reakcija na loše ekonomsko stanje u gradu, nastalo mađarskom željezničkom politikom kojom je, izgradnjom pruge Dalj – Brod, sva bosanska i slavonska trgovina pala u ruke Budimpešte.⁹⁷ U vezi s financijskom i ekonomskom podređenošću Slavonije, Neumann je iznio svoj politički program sažet u 3 osnovne crte problema koje će iznijeti u Hrvatskom saboru. Tri grupe problema mogu se ovako sažeti: 1. Od Hrvatske i Slavonije, kada podmire zajedničke poslove, još uvijek se traže određene svote financijskih sredstava od kojih se jako malo investira u Hrvatsku i Slavoniju pa Neumann predlaže financijsku samostalnost kao izlaz iz takve situacije; 2. Zahtijevanje nezavisnosti sudaca, slobode štampe, osnivanje hipotekarne banke za pomoć seljacima; 3. Za ekonomsko poboljšanje Osijeka, trebala bi se u gradu podići trgovačka akademija, obrtna škola i javno skladište.⁹⁸

Učinkovito Neumannovo saborsko djelovanje završilo se 1891. g., istekom mandata Hrvatskog sabora.⁹⁹ Neumann se povlači s parlamentarnog polja, ali nastavlja djelovati u osječkom gradskom zastupstvu gdje se prometnuo u predvodnika osječke opozicije, prvenstveno mlađih političara opozicionara.¹⁰⁰ Između 1890. i 1900. godine u Osijeku radi velik broj prohrvatski orijentiranih profesora Klasične i Realne Gimnazije: Ferdo pl. Šišić, Đuro Szabo, dr. Rudolf Horvat, Matija pl. Segher, Viktor Heumer...¹⁰¹ Navedena grupa intelektualaca bila je vrlo važna baza za širenje hrvatske svijesti u gradu. Kako se svaka politička neposlušnost službeničkog činovništva kažnjavala, ban Khuen- Héderváry svojom je intervencijom 1902. g. velik broj profesora premjestio na druge službe daleko od Osijeka.¹⁰² Bez obzira na gubitak značajnih prohrvatski orijentiranih intelektualaca, grupa političara, okupljena oko dr. Dragutina Neumanna, činila je jezgru otpora prema režimskoj Narodnoj stranci u osječkom gradskom zastupstvu. Vrhunac oporbene djelatnosti u gradu svakako je tiskanje lista *Narodna obrana* u mjesnoj dioničkoj tiskari.¹⁰³ Glavni urednik bio je oporbeni

⁹⁷ Isto, str. 180.

⁹⁸ Isto, str. 181-182.

⁹⁹ Isto, str. 185.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 168.

¹⁰² Isto, str. 169.

¹⁰³ Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"*, 149.

osječki političar Ivan Lorković, jedan od osnivača Hrvatske napredne stranke.¹⁰⁴ List je trebao parirati prorežimskom osječkom glasilu *Die Drau* i potaknuti javnost na iskazivanje nezadovoljstva vladinom politikom.¹⁰⁵ Prvi od takvih istupa osječkog življa narodni je pokret 1903. godine koji je glavna tema sljedećeg poglavlja. Od 1903. godine i početka narodnog pokreta, osječka opozicija sa slavonskom počinje uzimati stvari u svoje ruke suzbijajući strani njemačko-mađarski utjecaj, a dovodeći hrvatski i njegove interese u prvi plan.

5. 3. Narodni pokret 1903. g.

Od 1892. do 1894. g. Stranka prava i Neovisna narodna stranka činile su sve kako bi se ujedinile u borbi protiv režimske stranke.¹⁰⁶ 29. 1. 1903. g. došlo je u Zagrebu do skupštine sve hrvatske opozicije i nastanka jedinstvene Hrvatske stranke prava, nastale konačnom fuzijom Stranke prava i Neovisne narodne stranke.¹⁰⁷ Ona je bila glavni nositelj skupštinskog narodnog pokreta iste godine, a napredna omladina pokazala se kao njezin najborbeniji oporbeni dio. U Hrvatsku stranku prava ušle su razne grupe opozicijskih političara, među kojima i dr. Dragutin Neumann i dr. Ivan Lorković.¹⁰⁸ Upravo je hrvatska napredna omladina inicirala održavanje prve javne skupštine u Zagrebu 11. 3. 1903. za financijsku samostalnost, proširenje političkih prava, slobodu štampe te protiv postupaka mađarske opozicije koja želi da zajednička ugarsko-hrvatska vojska nosi isključivo narodna mađarska obilježja.¹⁰⁹ U “prvoj” su fazi narodnog pokreta žarišta bili veliki gradovi s razvijenom hrvatskom opozicijom. Na taj je način narodni pokret imao odjeka i u Osijeku gdje se hrvatska opozicija okupljala oko spomenutog oporbenog lista *Narodna obrana* kojeg je uređivao opozicijski političar i pripadnik hrvatske napredne omladine dr. Ivan Lorković. Osječka oporba, predvođena Dragutinom Neumannom i Ivanom Lorkovićem, sazvala je javnu skupštinu za 22. 3. 1903. godine, a potom su do 10. 4. sazvane skupštine u ostalim mjestima Slavonije i Srijema: Požegi, Đakovu, Brodu, Iloku...¹¹⁰ Unatoč zabrani javne skupštine sazvane u Osijeku za 22. 3. 1903. g. od strane gradskog poglavarstva, masa ljudi se ipak okupila istog dana ispred Grand Hotela u Županijskoj ulici započevši protuvladine demonstracije.¹¹¹ Ljiljana Dobrovšak u svojoj knjizi *Židovi u Osijeku* donosi

¹⁰⁴ Mažuran et al., *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 169.

¹⁰⁵ Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"*, 149.

¹⁰⁶ Milenko Patković, „Skupštinski pokret 1903. godine u Slavoniji“, *Osječki zbornik* 11 (1967): 188.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto, str. 191.

¹⁰⁹ Isto, str. 192.

¹¹⁰ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 162.

¹¹¹ Patković, „Skupštinski pokret 1903. godine u Slavoniji“, 193-194.

navod iz teksta Lavoslava Šika, objavljenom u *Židovskoj smotri* kojim se naglašava patriotizam i participacija osječkih Židova u narodnom pokretu 1903. godine: „Oni nisu tuđi element nego politički jednako dobri Hrvati kao i nacionalni Hrvati s kojima imaju iste želje i napredak domovine, a židovski mladići su to primjerice dokazali sudjelovanjem u narodnom pokretu 1903. protiv mađarske hegemonije.“¹¹² Narodni pokret 1903. u svojoj biti nije bio antisemitski, nego protumađarski, ali s obzirom na to da je velik dio članova gornjogradske židovske bogoštovne općine u Osijeku podržavao vladajuću stranku, našli su se na udaru nezadovoljnika vladinom politikom.

U lipnju 1903. godine, kada je prva faza pokreta već bila gotova, Khuen-Héderváry je napustio bansku dužnost postavši mađarskim ministrom predsjednikom.¹¹³ Samo tri mjeseca pokreta bilo je dovoljno da sruši dugogodišnji Khuenov rad u suzbijanju opozicijske političke djelatnosti. Široka mreža, koju je izgradio od pristalica Narodne stranke, srušena je u valu demonstracija gradskog i seljačkog stanovništva. Više ništa nije moglo zaustaviti galopirajuće širenje utjecaja hrvatske opozicije po Hrvatskoj i Slavoniji.

U drugoj fazi pokreta krajem 1903. skupštine je ponovno inicirala napredna omladina kao najborbeniji dio hrvatske opozicije.¹¹⁴ Slavonija i donja Podravina u ovoj fazi nisu ostale toliko pasivne što je zasluga osječke oporbene grupe.¹¹⁵ Vrh osječkih oporbenjaka, dr. Dragutin Neumann, dr. Bedenić, dr. Pinterović, dr. Vladimir Kovačević i dr. Ivan Lorković, organizirali su skupštine u raznim manjim općinama po cijeloj Slavoniji.¹¹⁶ Novitet druge faze narodnog pokreta je organiziranje skupština Srpske samostalne stranke koja je imala svoje pristalice u Slavoniji i Osijeku.¹¹⁷ Ovdje se posebno ističe vođa osječkih Srba, Vaso Muačević, čije su se koalicijske ideje suradnje hrvatske i srpske opozicije poklapale sa stajalištima većine oporbenjaka krećući se tako prema politici „novog kursa“. Međutim, unutar hrvatske opozicije i dalje se našlo pojedinaca koji su pitanja hrvatsko-srpske suradnje smatrali preuranjenima, takvo je stajalište zauzimao dr. Vladimir Kovačević.¹¹⁸

¹¹² Dobrovšak, *Židovi u Osijeku: od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*, 185.

¹¹³ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 166.

¹¹⁴ Lovrenčić, *Geneza politike "novog kursa"*, 174.

¹¹⁵ Isto, str. 175.

¹¹⁶ Patković, „Skupštinski pokret 1903. godine u Slavoniji“, 199-200.

¹¹⁷ Isto, str. 200.

¹¹⁸ Isto, str. 205.

6. Pobjeda politike „novog kursa“ u Osijeku ,

Odlazak Khuen-Héderváryja s banske časti poljuljao je režimsku strukturu Narodne stranke, dok su hrvatski i srpski oporbeni političari bili sve bliže dogovoru i potpisivanju sporazuma. Od 1903. do 1906. godine opozicija je imala pristalice u gotovo svim većim gradovima Hrvatske i Slavonije, prvenstveno zahvaljujući širenju utjecaja pomoću narodnih pokreta 1883. i 1903. godine. U Osijeku se situacija zahuktala 1905. g. kada je stvaranje udružene hrvatsko-srpske opozicije bilo neminovno.

Prve godine 20. st. u Osijeku obilježene su učestalim štrajkovima radnika i sukobima političkih glasila. Glavna borba i dalje se vodila između *Narodne obrane*, glasila oporbenih stranaka, te *Slavonische Presse* i *Die Drau*, glasila vladajuće Narodne stranke.¹¹⁹ Radi zajedničkog političkog djelovanja, oporba je zakazala konferenciju hrvatskih i srpskih opozicijskih političara za 4. 7. 1905. godine.¹²⁰ O toj zajedničkoj konferenciji hrvatskih i srpskih političara, održanoj u Osijeku, izvijestile su novine *Slavonische Presse*. Konstatirale su da su predstavnici oporbe iz cijele Slavonije namjeravali pretvoriti Osijek u središnji stožer oporbe pod nazivom Hrvatska nacionalna ljevica.¹²¹ Na zajedničkoj konferenciji izglasana je osječka Rezolucija po kojoj se skup zove Hrvatskom združenom opozicijom, a za njezin organ izabrane su osječke novine *Narodna obrana*.¹²²

Samo tri mjeseca nakon toga potpisane su Riječka i Zadarska rezolucija kojima je udaren smjer politike „novog kursa“ i stvorena najsnažnija politička sila u zemlji, Hrvatsko-srpska koalicija. U Hrvatsko-srpsku koaliciju ušle su brojne hrvatske i srpske oporbene stranke, a najvažnije je napomenuti kako je u njeno vodstvo ušao dr. Ivan Lorković kao predstavnik Hrvatske napredne stranke i dr. Dragutin Neumann kao predstavnik udružene hrvatske opozicije u Slavoniji.¹²³ Glavni zadatak udružene hrvatsko-srpske opozicije u Slavoniji bila je organizacija predstojećih izbora za Hrvatski sabor 1906. g. što je značilo održavanje opozicijskih skupština i mitinga s biračima i potencijalnim kandidatima.¹²⁴ Veliki obol radu na organiziranju oporbenih skupština dali su Dragutin Neumann i Vaso Muačević, dok je s druge strane gornjogradska židovska bogoštovna općina na čelu s Hugom Spitzerom pomagala

¹¹⁹ Ivan Balta, „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 2 (2008), br. 3: 136.

¹²⁰ Isto, str. 138.

¹²¹ Isto, str. 139.

¹²² Isto, str.

¹²³ Milenko Patković, „Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine u Osijeku i pobjeda politike Novog kursa“, *Osječki zbornik* 13 (1971): 171.

¹²⁴ Isto, str. 172.

organiziranju narodnjačke predizborne kampanje. Saborski izbori održani su u Osijeku 3. 5. 1906. godine. U Gornjem gradu pobijedio je opozicijski kandidat dr. Antun Pinterović, a u Donjem gradu kandidat Narodne stranke Bogdan Penjić.¹²⁵ Osječki opozicijski list *Narodna obrana* je nakon izbora objavio članak „Hrvati i Srbi“ kojim se pokazalo kako je zajednički rad hrvatskih i srpskih političara srušio mađaronski režim u Osijeku.¹²⁶

Od 1906. pa do 1918. godine Hrvatsko-srpska koalicija imala je većinu mandata u Hrvatskom saboru te je kontrolirala politička zbivanja u svim hrvatskim i slavonskim predjelima i gradovima. U Osijeku je slogu Hrvata i Srba *Narodna obrana*, u članku „Hrvati i Srbi“, istaknula ovim riječima: „Složni hrvatski i srpski narod neće i ne može zaboraviti, da je hrvatsko-srpski razdor najjače bjesnio za najgore strahovlade grofa Khuena Hedervarija i da je baš Khuen imao najviše razloga, da nieti taj razdor, da može lakše pašovati nad Hrvatima i Srbima.“¹²⁷ Koliko je sloga između Hrvata i Srba porasla, toliko se odnos spram Židova pogoršao. Kako pripadnici židovske vjeroispovijesti nisu blagonaklono gledali na Hrvatsko-srpsku koaliciju, nego su stali uz bok Narodne stranke na izborima za Hrvatski sabor 1906. g., u Osijeku se pojačalo antisemitsko raspoloženje. 1906. godina označava kraj mađaronskog režima, kako za cijelu Hrvatsku i Slavoniju, tako i za Osijek. Umjesto bespogovornog prihvaćanja političkih i gospodarskih uvjeta koji su odgovarali mađarskim vladajućim krugovima, započelo se s revizijom Hrvatsko-ugarske nagodbe.

¹²⁵ Isto, str. 177.

¹²⁶ Isto, str. 179.

¹²⁷ Isto, str. 180.

7. Zaključak

U radu je prikazana geneza političke borbe i značenje koje je grad Osijek imao u drugoj polovici 19. st. i početkom 20. st. Političko je strujanje u gradu bilo utkano u demografsko i gospodarsko kretanje. Proučavanje Osijeka kao političkog, gospodarskog i kulturnog središta Slavonije te analiziranje njegova odnosa spram političkih strujanja iz Zagreba utoliko je zahtjevnije zbog etničke heterogenosti gradskog stanovništva. Pošto se u gradu sve dijelilo na hrvatsko, srpsko, židovsko i njemačko-mađarsko, rad je morao zahvatiti svaki od tih stranih elemenata i postaviti ga u politički kontekst najvažnijih zbivanja u Hrvatskoj i Slavoniji druge polovice 19. st.

Od revolucionarnih godina 1848/49. u Osijeku pa sve do pobjede politike „novog kursa“ na izborima za Hrvatski sabor 1906., zaokružena je cjelina tijesne borbe između, isprva narodnjaka i mađarona, a zatim hrvatske oporbe i narodnjaka u gradu. Posebnu pažnju se posvetilo osječkoj oporbi jer je njezin razvoj od posebnog značaja. Zahvaljujući radu osječkih oporbenih političara, od kojih se kao njihov predstavnik izdvaja dr. Dragutin Neumann, oživljavanju prohrvatskog oporbenog novinarstva, podređenog položaja Slavonije i Osijeka naspram Ugarske, ponajviše izraženom u opadanju ekonomske moći grada, te žive političke djelatnosti hrvatske oporbe u Zagrebu, Osijek se u potpunosti početkom 20. st. preobratio u hrvatsko orijentirani grad. Od njemačkog karaktera društvenog i političkog života grada ostao je samo trag u prošlosti. Hrvatsko-srpska udružena koalicija određivala je kretanje gradske politike umjesto njega. Dakako da je političkim utjecajima u Osijeku pridonio raspad Narodne stranke 1906. g. Židovsko osječko stanovništvo, u većini okrenuto režimskoj Narodnoj stranci, ostalo je u tišini trpeći gradsko antisemitsko raspoloženje. Velik dio njemačkog stanovništva, koje je početkom 20. st. i dalje činilo respektabilan udio cjelokupnog gradskog stanovništva, kroatizirao se. Hrvatski nacionalni duh, izrazito izražen u Osijeku početkom 20. st, morao je proći pola stoljeća mukotrpnog tapkanja u tišini i pod strogom cenzurom, najviše izraženom za Khuen-Hedervarija banovanja, kako bi se u konačnici hrvatsko-srpske kockice posložile i srušile omraženi mađaronski režim.

8. Popis korištene literature

1. Balta, Ivan. „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“. *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 2 (2008), br. 3: 131-152.
2. Balta, Ivan. *Virovitička županija i grad Osijek: u zbivanjima 1848. i 1849. godine*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997.
3. Dobrovšak, Ljiljana. *Židovi u Osijeku: od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*. Osijek: Čarobni tim: Židovska općina, 2013.
4. Firinger, Kamilo. „Prva osječka gospodarska izložba g. 1889.“. *Osječki zbornik* 7 (1960): 147-164.
5. Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb: Globus: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1985.
6. Gross, Mirjana i Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.
7. *Hrvatska 1848. i 1849.: zbornik radova*, uredio Mirko Valentić. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.
8. *Hrvatski ban Josip Šokčević: zbornik radova*, uredili Dušan Klepac i Katica Čorkalo. Zagreb; Vinkovci: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima, 2000.
9. *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme: zbornik radova*, uredili Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa i Drago Roksandić. Zagreb: Pravni fakultet: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019.
10. Lovrenčić, Rene. *Geneza politike "novog kursa"*. Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1972.
11. Mažuran, Ive i suradnici. *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad: Poglavarstvo grada; Zagreb: Školska knjiga, 1996.
12. Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.
13. Patković, Milenko. „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku, pobjeda opozicionog kandidata dr Dragutina Neumanna i njegovo djelovanje u saboru 1891. godine“. *Osječki zbornik* 17 (1979): 177-188.
14. Patković, Milenko. „Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine u Osijeku i pobjeda politike Novog kursa“. *Osječki zbornik* 13 (1971): 169-188.
15. Patković, Milenko. „Skupštinski pokret 1903. godine u Slavoniji“. *Osječki zbornik* 11 (1967): 185-216.
16. Pavličević, Dragutin. *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980.

17. Plevnik, Božo. *Stari Osijek*. Osijek: Radničko sveučilište "Božidar Maslarić", 1987.
18. Sršan, Stjepan. *Povijest Osijeka: sažeti pregled*. Osijek: Povijesni arhiv, 1996.
19. Vinaj, Marina. „Branislav–prve osječke novine na hrvatskom jeziku“. *Osječki zbornik* 22-23 (1997): 245-255.
20. Živaković-Kerže, Zlata. „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“. *Časopis za suvremenu povijest* 33 (2001), br. 2: 475-491.
21. Živaković-Kerže, Zlata. *Svaštice iz staroga Osijeka*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1997.